
Inhoud

Inleiding: Welkom op Veldzicht	10
Het hek	13
Schoffies	14
Een beeld van Veldzicht	15
Hoofdstuk 1: Het landschap vóór Veldzicht	18
Het moeras	19
De Ommerschans	19
De Ommerschans in verval	20
De Koloniën van Weldadigheid	22
Kritiek op de Maatschappij van Weldadigheid	26
Staatsovername van de Ommerschans	27
Hoofdstuk 2: Het ontstaan van Veldzicht	30
Buiten het hek	31
Moreel verval	32
Kinder- of jeugdgevangenis	33
Niet opsluiten maar opvoeden	34
Rijksopvoedingsgestichten	34
Het hek komt tot stand	35
Van kolonie naar rijksopvoedingsgesticht	37
Ommerschans wordt Veldzicht	38
Geen vakantieoord	38
Onderwijs	39
‘Zedelijke opvoeding’	39
Binnen het hek	41
Een tour over het terrein	41
Het hoofdgebouw	43
Bijgebouwen	43
Schooltuin	45
Ambtenaarswoningen	45
Een totale inrichting	47
Een ‘kazerne’ voor kinderen	48

Hoofdstuk 3: De Kinderwetten en Veldzicht	52
Buiten het hek	54
Vraagstukken	54
Kinderwetten	56
De Burgerlijke Kinderwet	56
De Strafrechtelijke Kinderwet	58
De Kinderbeginselenwet	59
Interne classificatie	61
Binnen het hek	62
Nieuwe indeling	62
Uitbreiding van Veldzicht	63
Bebouwing buiten de gracht	68
Woningnood	70
Een vriendelijker gesticht	70
Hoofdstuk 4: De harde werkelijkheid van Veldzicht	74
Buiten het hek	76
De strijd om het rijksopvoedingssysteem	76
De discussie	76
Oud-verpleegden aan het woord	77
Reactie van de overheid	78
Na de Kinderwetten	80
Binnen het hek	81
De eerste opvang	82
Indeling in groepen	82
Opleiding: vakkeuze en school	83
De binnenjongens	84
De buitenjongens	94
Het markensysteem	100
Straf!	100
Beloning	100
Vrije tijd!	102
De beampten op Veldzicht	106
Onrust op Veldzicht	107
Wegkomen van Veldzicht	107
Een zwaar leven	109
Hoofdstuk 5: Het einde van Veldzicht	112
Buiten het hek	113
Bezuinigingen	114
Het hek gaat dicht	114
Binnen het hek	116
Het einde	118

Hoofdstuk 6: Een rondwandeling over Veldzicht, toen en nu	124
Nawoord	150
Dankwoord	152
Noten	154
Illustraties	162
Literatuur	164
Bronnen	170
Over de auteur	174

INLEIDING

Welkom op Veldzicht

Verpleegden bekijken het laatste nieuws.

Een celdeur wordt dichtgegooid en J.P. kijkt verloren om zich heen. Het cachot waar hij zich nu in bevindt, is, en dat is nog zacht uitgedrukt, sober. Het is een vrij lage stenen ruimte. In het slecht verlicht vertrekje staat alleen een houten brits met twee dekens erop. Geen plezierige omgeving, en al helemaal niet voor de zeventienjarige J.P. Het is er nog waterkoud, terwijl buiten de temperatuur snel stijgt. Buiten is de zomer hoorbaar. Er loopt iemand op klompen voorbij, een lijster zingt zijn lied. Het is niet overal zomer waar de zon schijnt, denkt J.P., terwijl hij een rilling over zijn rug voelt lopen.

In de verte hoort J.P. een groep jongens lachen, gevolgd door een dreigende schreeuw van een beambte. Er rijdt een kar over het gestichts-terrein, misschien wordt er melk naar de keuken gebracht. Boven zich hoort J.P. gestommel. Er zijn vast nieuwe jongens, of 'verpleegden', zoals ze ook wel liefkozend worden genoemd, binnengekomen. Die nieuwkomers krijgen een nieuw uniform in de linnenkamer. Lang zullen ze daar vast niet van kunnen genieten. Toen J.P. net was aangekomen, verloor hij zijn klompen en nieuwe sokken binnen een dag aan een oudere jongen. J.P. zucht diep en gaat op de brits zitten. 'Een warm welkom op Veldzicht', mompelt hij tegen zichzelf.

Welkom in de wereld van het rijksopvoedingsgesticht Veldzicht. Hier in het groene Overijsselse landschap opent in 1894 een gesticht voor 'criminele' jongens. Boefjes, kwajongens en schoffies, zoals J.P., worden vanuit heel het land vervoerd naar Avereest, tegenwoordig bekend als Balkbrug. Ver weg van hun familie komen zij aan op Veldzicht in een, voor velen van hen, onbekende omgeving met onbekende mensen. Eenmaal daar krijgen zij een grondige 'heropvoeding'. Het doel van hun verblijf op Veldzicht is het vormen van deze jongens tot 'deugdzaame burgers', die weten hoe zij zich dienen te gedragen, die mee kunnen draaien in de maatschappij. Op grote schaal worden de schoffies heropgevoed en opgeleid binnen een van de vele nuttige ambachten die op Veldzicht beschikbaar zijn. De complete heropvoeding houdt in dat de jongens discipline, manieren en een nieuwe moraal moet worden aangeleerd. Het rijksopvoedingsgesticht Veldzicht zal uiteindelijk het grootste rijksopvoedingsgesticht worden dat Nederland heeft gekend. Het complex heeft, na verloop van tijd, plaats voor 240 jongens, en speelt tijdens haar bestaan een grote rol in de directe omgeving van het gesticht.

Welkom op het rijksoopvoedingsgesticht Veldzicht.

In dit boek wordt de geschiedenis van Veldzicht tussen 1894 en 1933 besproken. De geschiedenis van Veldzicht wordt verbonden aan de ontwikkeling van de criminele jeugdzorg gedurende de 19^e eeuw en aan het toenmalige maatschappelijke debat. De architectonische ontwikkeling van Veldzicht illustreert de veranderende omgang met de ‘verpleegden’ in de praktijk. Daarnaast wordt de wereld waarin de verpleegden van Veldzicht leven gekoppeld aan hun ervaringen. Door deze verschillende invalshoeken met elkaar te verbinden komt het verhaal van Veldzicht – het gesticht, het complex en de gronden – tot leven. De veranderende opvattingen in de maatschappij over de (her)opvoeding van misdadige jongens hebben een zichtbare invloed op de manier waarop het gebouw zich ontwikkelt. Het oorspronkelijke gebouw en de gronden ondergaan na de eerste oplevering nog veelvuldige veranderingen. Het is een gebouw dat leeft, dat meegroeit met haar gebruikers en de samenleving om haar heen. Interessant genoeg leeft dit gebouw nog steeds. Als enige van de voormalige rijksoopvoedingsgestichten wordt het complex van Veldzicht tot de dag van vandaag voor soortgelijke doeleinden gebruikt. Hoewel de doelgroep is veranderd, heeft Veldzicht nog steeds een penitentiaire functie en is het verleden nog duidelijk zichtbaar in het complex en het omringende landschap.

HET HEK

Niets op Veldzicht laat zo duidelijk de wisselwerking tussen het rijksopvoedingsgesticht en de buitenwereld zien als het hek.

Het rijksopvoedingsgesticht Veldzicht.

Omringd en beschermd door het hek kunnen de jongens zonder invloed van de buitenwereld leren hoe zij zich in die buitenwereld moeten gedragen. Maar het leven buiten de gestichtsterreinen sijpelt ook door het hek naar binnen. Het hek van Veldzicht zal daarom een leidraad zijn in het verhaal, een metafoor om deze binnen- en buitenwereld van elkaar te kunnen onderscheiden.

Het hek duidt de grenzen van het gehele complex van Veldzicht aan. *Het complex* is het geheel van de gebouwen en terreinen die de doelstelling van Veldzicht ondersteunen: het heropvoeden van criminele jongens. Veldzicht heeft een fysiek en metaforisch hek rond het complex, dat complete afscheiding van de omringende wereld beoogt. Het fysieke hek sluit weliswaar de gronden binnen de ringgracht af, waar de jongens leven, eten, slapen en gedeeltelijk werken, maar een groot deel van de gronden van Veldzicht bevindt zich buiten dat hek. Hoewel een fysiek hek hier ontbreekt, kunnen de jongens van Veldzicht niet zomaar het metaforische hek door. Het verlaten van deze figuurlijk afgebakende gebieden zonder uitdrukkelijke toestemming leidt tot zware straffen.

De situatie binnen het hek wordt sterk beïnvloed door het maatschappelijke en politieke debat over misdadige jongeren dat zich buiten het hek afspeelt. Een

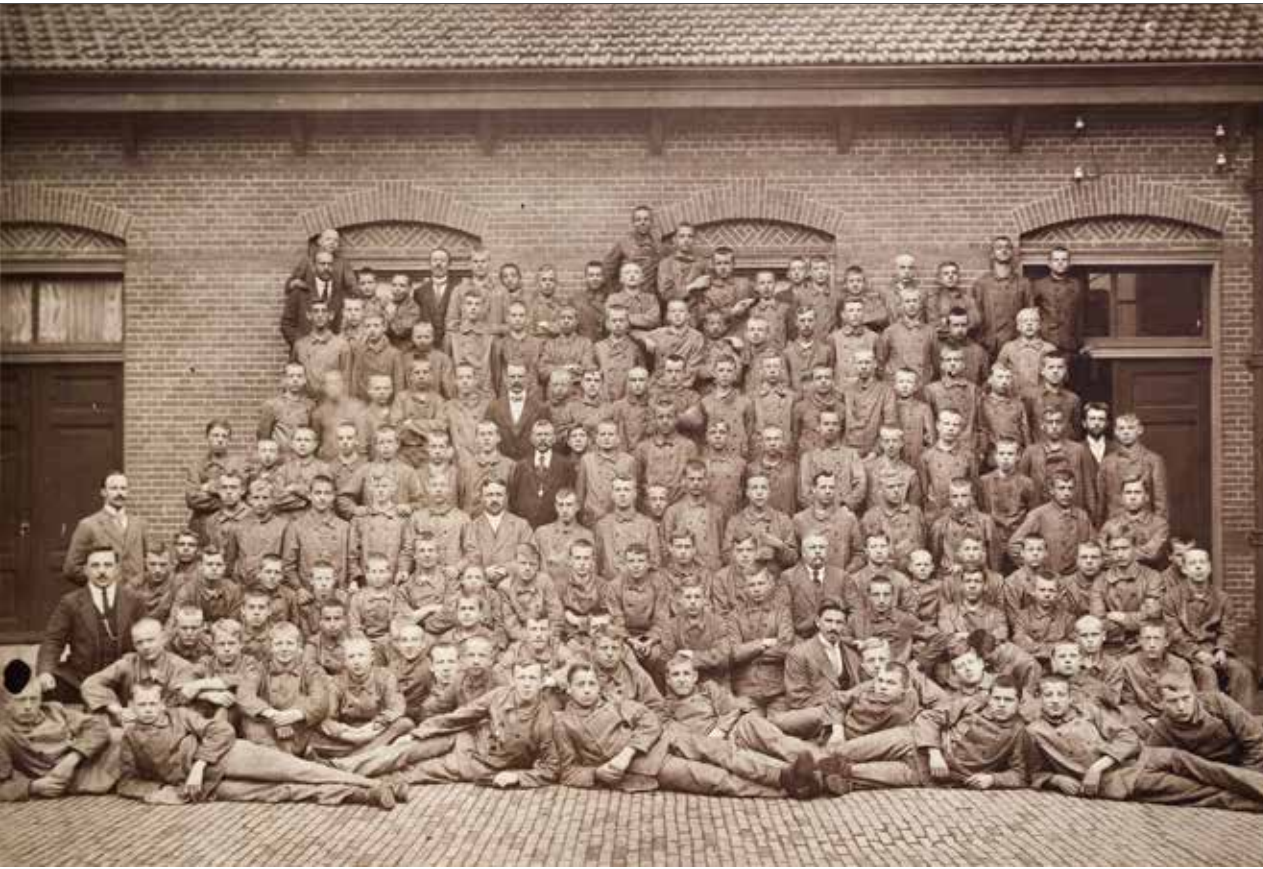
veranderende houding tegenover misdadige jongeren zal uiteindelijk leiden tot nieuwe wetgeving, die het leven binnen het hek beïnvloedt. Er worden bijvoorbeeld nieuwe reglementen opgesteld en nieuwe gebouwen opgericht.¹ De bredere, maatschappelijke discussies over criminele jeugdzorg buiten het hek hebben dan ook een cruciale invloed op het leven binnen het hek.

Elk hoofdstuk is daarom ingedeeld in secties genaamd *Buiten het hek* en *Binnen het hek*. In de secties *Buiten het hek* wordt de context uitgelegd waarin Veldzicht gebouwd wordt, en welke maatschappelijke ontwikkelingen hier invloed op hebben. De daaruit voortvloeiende ruimtelijke wijzigingen van Veldzicht worden besproken in de secties *Binnen het hek*. In deze secties zal worden ingegaan op de manier waarop er gebouwd of aangepast wordt binnen het hek. Ook wordt in deze secties besproken welke invloed deze ontwikkelingen hebben op het leven op Veldzicht. In elk hoofdstuk worden de werelden binnen en buiten het hek met elkaar in verbinding gebracht, waardoor hun wisselwerking duidelijk wordt. Deze associatieve verbanden zullen ons een dieper inzicht geven in de geschiedenis van dit gebied. Daarnaast wordt het ideaal van de heropvoeding afgezet tegen de praktijk van het heropvoeden: deze komen namelijk lang niet altijd met elkaar overeen.²

Schoffies

Door naar de gebouwen én naar de gelijktijdige ontwikkeling van het rijksopvoedingssysteem te kijken, proberen we een glimp van de jongens op Veldzicht op te vangen, te delen in hun ervaringen en ons even met hen verbonden te voelen. Een inkijkje in een leven – een wereldje op zich – afgesloten van de rest van de wereld. Pas dan kan duidelijk worden waarom jongens zoals J.P. in het groene Sallandse landschap terecht komen.

Deze jongens worden gedurende de 19^e eeuw als een probleem gezien en dat probleem moet opgelost worden, genezen zelfs. Dat beeld weerklinkt in de termen die in dit boek gebruikt worden voor de jongens die hun jeugd doorbrengen op Veldzicht. Schoffies, opvoedelingen en verpleegden zijn voorbeelden hiervan. Dit zijn uiteraard oude termen; wij gebruiken tegenwoordig andere woorden. Hoewel deze termen niet meer gangbaar zijn, worden zij ter illustratie wel gebruikt in het verhaal. Deze woorden verraden namelijk al iets over de manier waarop er toen gedacht werd over deze kinderen.

De 'schoffies' van Veldzicht.

Jammer genoeg zullen de schoffies van Veldzicht maar weinig aan het woord komen. Er is vrijwel geen geschreven woord overgebleven van degenen die hier een deel van hun jeugd doorbrengen. In een enkele brief, een aantal woorden in een enquête, lezen we iets terug over de ervaringen van de jongens maar een eenduidige beschrijving van hoe het leven voor de jongens daar is, ontbreekt. Dat leidt ertoe dat er meer óver de schoffies van Veldzicht wordt gesproken dan dat de jongens zelf van zich laten horen. Om toch ruimte voor hen te creëren begeleidt het verhaal van J.P. ons langs de randen van fictie en werkelijkheid. We krijgen een inblikje in het leven op Veldzicht, gedeeltelijk in zijn woorden, gedeeltelijk in de mijne.

Een beeld van Veldzicht

Een groot aantal foto's begeleiden ons door het verleden van het gesticht. De foto's weerspiegelen het leven binnen Veldzicht in de periode vanaf 1910. Het overgrote deel van de foto's is gemaakt voor de wereldtentoonstelling van 1910 in Brussel, waar deze foto's een beeld moeten geven van het gebruik van het landschap, de gestichtsgronden, de diverse gebouwen en de gebruikers.

'Het laatste nieuws.' Posters ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling in Brussel, te zien op Veldzicht.

Nationaal en internationaal is er dan al veel interesse in deze vorm van residentieel opvoeden. In deze periode ontstaat er een grote West-Europese uitwisseling van ideeën over het straffen en heropvoeden van kinderen. Er worden congressen georganiseerd en overheidsvertegenwoordigers bezoeken in andere landen inrichtingen, strafkoloniën en strafinstellingen. Het feit dat deze foto's zijn gemaakt voor de wereldtentoonstelling weerspiegelt het belang van dergelijke instellingen aan het begin van de 20^e eeuw en de nationale trots ten aanzien van het Nederlandse rijksopvoedingssysteem. Tegelijkertijd moet er een kanttekening gemaakt worden bij de foto's. Foto's worden vaak genomen met een bepaalde intentie of achterliggende boodschap. Er wordt een geënceneerde weergave van de werkelijkheid gepresenteerd.³ Het gestichtsleven op Veldzicht, dat wij in een onberispelijke staat voorgeschoteld krijgen, zal er in werkelijkheid hoogstwaarschijnlijk een stuk minder vrolijk uit hebben gezien.

Het bestaan van het rijksopvoedingsgesticht Veldzicht behelst een relatief korte maar erg interessante periode van 40 jaar te midden van een intrigerend landschap. De geschiedenis van het rijksopvoedingsgesticht Veldzicht is nauw verbonden met